

рическое развитие идеи суверенитета и его правовое значение. – Ярославль: Тип. Губерн. Правл., 1903. – 15+1+567+3 с. 18. *Платон*. Филеб, Государство, Тимей, Критий / Пер. с древнегр. Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1999. – 656 с. 19. *Платон*. Законы / Пер. с древнегр. Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1999. – 832 с. 20. *Плутарх*. Избранные жизнеописания: В 2-х т. – Т.1 / Пер. с древнегр. Сост. М. Томашевской, И.В. Медведева. – М.: Правда, 1987. – 592 с. 21. *Плутарх*. Сочинения / Пер. с древнегр. Сост. С. Аверинцева. – М.: Худ. лит., 1983. – 703 с. 22. *Покровский П.А.* О государственной власти. – Ярославль: Тип. Губерн. Правл., 1914. – 62 с. 23. *Полибий*. Всеобщая история: В 3-х т. – Т.1: Кн. I – V / Пер. с гр. Ф.Г. Мищенко. – СПб: Наука, 1994. – 496 с. 24. *Полибий*. Всеобщая история: В 3-х т. – Т.2: Кн. VI – XXV / Пер. с гр. Ф.Г. Мищенко. – М.: Наука, 1997. – 422 с. 25. *Поптер К.Р.* Открытое общество и его враги: В 2-х т. – Т.1.: Чары Платона / Пер. с англ. / Под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, 1992. – 448 с. 26. *Страбон*. География: В 17 книгах / Под общ. ред. С.Л. Утченко. – М.: Ладомир, 1994. – 943 с. 27. Фрагменты ранних греческих философов: Ч.1: От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / Отв. ред. И.Д. Рожанский. – М.: Наука, 1989. – 576 с. 28. *Фролов Э.Д.* Греция в эпоху поздней классики (Общество. Личность. Власть). – С-Пб.: Гуманит. акад., 2001. – 602 с. 29. *Фролов Э.Д.* Факел Прометея: Очерки античной общественной мысли. – 2-е изд., испр. и доп. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. – 440 с. 30. *Фукидид*. История / Пер. с древнегр. Г.А. Стратановского. – М.: Ладомир, Изд-во АСТ, 1992. – 736 с. 31. *Цалин С.Д.* Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. – Х.: Основа, 1998. – 329 с. 32. *Шахермайр Ф.* Александр Македонский. – Изд. 2-е, испр. / Пер. с нем. М.Н. Ботвинника и Б. Функа. – М.: Наука, 1986. – 384 с. 33. *Шофман А.С.* Восточная политика Александра Македонского. – Казань: Казанс. ун-т, 1976. – 520 с. 34. *Яценко А.* Международный федерализм. Идея юридической организации человечества в политических учениях до конца XVIII века. – М.: Тип. Моск. ун-та, 1908. – 21+387 с.

Надійшла до редакції 16.09.2003 р.

УДК 341.218.3

В.О. Галан, аспірантка

*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАКТИКА ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ КОЛИШНЬОГО СРСР

Практика врегулювання проблем, які виникають при міжнародному правонаступництві держав, зокрема, питання розподілу боргів держави попередника, завжди викликала певний інтерес як науковців, так і практиків міжнародного права. Значна кількість наукових праць щодо цього питання (В. Цибукова, Ю. Рилача і В. Святун, В. Кучеренко та М. Патлай [Див.: 5; 9, 10] та ін.) свідчить про тісний зв'язок цієї проблеми з теоретичними та практичними напрямками розвитку інституту міжнародного правонаступництва. Відсутність діючого міжнародного договору по даному питанню становить держави перед необхідністю вирішувати все „за власним розсудом”, який не завжди є взаємовигідним для всіх учасників правонаступництва. Серед останніх публікацій, які порушують дискусію

навколо правонаступництва у практиці країн СНД, найменш дослідженим є процес розподілу державного боргу СРСР. Аналіз сучасного стану вирішення питань у сфері державних боргів та активів, що постали перед наступниками після розпаду СРСР, та виявлення невирішених у цій сфері питань є метою даного наукового дослідження.

Очевидність розпаду Союзу РСР сприяла тому, що, не чекаючи офіційного оголошення про припинення існування держави, основними кредиторами була проведена 1991 р. Московська зустріч на рівні глав держав. Її учасниками стали потенційна держава-попередник (СРСР), потенційні держави-спадкоємці (республіки) та країни, які були кредиторами СРСР. Останні були заінтересовані в тому, щоб зобов'язання Радянського Союзу по зовнішніх боргах перейшли до держав-наступників, які мали в повному обсязі гарантувати їх виконання. Міжнародна практика без сумнівів підтверджує законність вимог кредиторів до держав-спадкоємців. Ще в середині XIX ст. Й. Блончлі сформулював положення щодо цього питання: „Якщо держава припиняє існувати в результаті розпаду й поділу на декілька нових держав, кожна з таких держав бере на себе в справедливій частці відповідну частину боргів первісної держави і кожна з них також бере на себе виняткову відповідальність за борги, погоджені винятково в інтересах його території” [1, с.81,82]. Отже, вимоги кредиторів були цілком правомірні, що підтверджується також Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р., згідно з якою „... правонаступництво не стосується прав і зобов'язань кредиторів.”(ст. 36) [3, с.475].

Результатом Московської зустрічі було підписання сторонами Меморандуму про взаєморозуміння щодо боргу іноземним кредиторам СРСР та його правонаступників від 28 жовтня 1991 р. й Комюніке від 24 листопада 1991 р., в яких були викладені взаємні зобов'язання учасників зустрічі [4, 5–11]. За неофіційними джерелами загальна сума зовнішньої заборгованості СРСР до кінця 1991 р., включаючи відсотки, що підлягають виплаті на цей момент (крім заборгованості колишнім соціалістичним країнам і по ленд-лізу), складала близько 75,8 млрд. дол. США. У цю суму входили середньо – і довгострокова заборгованість, не гарантована Зовнішекономбанком (2 млрд.), і короткостроковий борг у 12,8 млрд. дол. США. [9, с.4]. Меморандум містив основний принцип подальшої виплати зовнішнього боргу СРСР його спадкоємцями, висунутий кредиторами – принцип солідарної відповідальності. Сторони оголосили себе такими, що солідарно відповідають за борг без шкоди для первісних контрактів. Солідарна відповідальність держав-спадкоємців у даному випадку означала: якщо одна держава-спадкоємець виявить, що не в змозі виплачувати свою частку боргу, то інші партнери по Меморандуму повинні взяти на себе зобов'яз-

у частині, що приходить на частку України. Сторонами передбачено, що ця домовленість діятиме до укладення окремої двосторонньої угоди, яку Сторони повинні були підписати до 31 грудня 1992 р. [10, с.115]. Там же обумовлювалося: якщо така угода не буде підписана в зазначений термін, кожна зі Сторін вправі буде заявити, що вона не зв'язана положеннями Протоколу. На виконання цієї угоди Російська сторона зобов'язувалася надати Україні повну інформацію про всі активи й боргові зобов'язання колишнього Союзу, а також їхніх рухах, починаючи з грудня 1991 р.. Однак указаної інформації надано не було, і тому до 31 грудня 1992 р. згаданої угоди не було укладено. Україна відмовилася від передачі Росії прав і функцій на управління українською частиною зовнішнього боргу та фінансових активів СРСР, заявивши, що вона бере на себе виплату відповідної частини цього боргу. Юридично це положення було закріплено в Протоколі від 16 січня 1993 р., де відзначалося, що Росія й Україна „будуть окремо відповідальні” у відповідних частках за обслуговування зовнішнього боргу СРСР.

У Києві 26 – 27 травня 1993 р. відбулися переговори з делегацією Паризького клубу, очолюваної президентом паном Тріше. Делегація, погодившись з українською аргументацією про нездатність України в нинішній ситуації гострої економічної кризи обслуговувати свою частину зовнішнього державного боргу СРСР, виразила готовність не жадати від України яких-небудь виплат по цих боргових зобов'язаннях і не вимагати від Росії платежів за українською частиною боргу до того часу, поки не буде досягнута домовленість між Росією й Україною про борги й активи СРСР, тим самим знявши останню перешкоду для тимчасового вирішення проблеми. На боргові зобов'язання України була поширена Угода з Росією про відстрочку. Крім того, Паризький клуб обіцяв розблокувати кредитну лінію, надану країнами „сімки”, без ув'язування участі України у виплаті відповідної частки боргу.

У результаті Російська Федерація й Україна вели переговори й домовлялися з країнами-кредиторами про нові кредити самостійно. Однак питання про участь України у виплаті зовнішнього державного боргу Союзу РСР, як це й було передбачено Бішкекським Рішенням від 9 жовтня 1992 р., було предметом двосторонніх переговорів між Україною й Росією.

Така ситуація продовжувалася до грудня 1994 р., коли між Росією й Україною була підписана Угода по так званому „нульовому варіанту”. Однак слід мати на увазі, що на той час Україна не мала можливості обслуговувати зовнішній борг за зобов'язаннями колишнього Союзу, а крім цього існувало прострочення по виплатах заборгованості РФ, що також потребувало значних коштів. Недосягнення домовленості щодо укладан-

ня додаткових угод у розвиток „нульового варіанту” та угод про об’єкти власності, що знаходяться за кордоном, призупинили реалізацію Угоди 1994 р..

З огляду на викладене можна зробити висновок, що активи попередника перекривають весь обсяг його державного боргу і, можливо, розподіл на підставі єдиного агрегованого показника більше відповідало принципу справедливості, ніж „нульовий варіант” [9, с.108].

Для подальшого перерозподілу відповідальності по державному боргу колишнього СРСР серед держав-спадкоємців було необхідно погодження країн-кредиторів. Така згода була дана на відповідних зустрічах 6 березня 2001 р. та 13 липня 2001 р. в Києві в рамках Паризького клубу кредиторів, де було реструктуровано борг України перед клубом [4, с. 2, 3].

Верховна Рада України декілька разів поверталася до спроби вирішення цього питання. Зокрема, 19 лютого 1997 р. прийнята Постанова № 86/97-ВР „Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР”, де доцільність подальшого розв’язання проблеми з боку України пов’язана з виконанням Російською стороною декількох вимог [7, с.5]. Було створено спеціальну комісію з питань розподілу зовнішнього боргу колишнього Союзу [8, ст.121]. На парламентських слуханнях у 2000 р. було констатовано, що з боку уповноважених органів Російської Федерації досі не отримано інформації щодо активів СРСР, Кабінетом Міністрів рекомендовано на переговорах з Урядом Російської Федерації повернутися до обговорення проблеми правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу та активів колишнього Союзу, яка залишається не врегульованою [7, с.1 – 3].

Викладене дозволяє на підставі проведеного аналізу зробити висновок, що врегулювання проблем, які стосуються розподілу боргів та активів колишнього СРСР, щільно пов’язано з теорією міжнародного правонаступництва, зокрема, правонаступництва у сфері державного боргу. Відсутність чинного міжнародного договору, який міг бути прямо використаний у даному випадку, неоднозначність застосування звичаєвих норм міжнародного права та складна політична ситуація призвели до багатьох труднощів, вирішення яких досі неможливо назвати закінченим. По-перше, у договорі про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р. використовується підхід до визначення державного боргу з погляду на право держави-попередника, а, по-друге, склад державного боргу визначається із застосуванням категорій Віденської конвенції 1983 р. Дефініції статей відповідних двосторонніх договорів, укладених щодо правонаступництва державної власності і державних боргів, побудовані на положеннях зазначеної

зання по погашенню цієї частки [5, с.2].

Наступним кроком в урегулюванні вказаної проблеми стало підписання Договору про правонаступництво щодо зовнішнього боргу та активів СРСР від 4 грудня 1991 р. Цим документом визначалося поняття боргу, яке практично збігається з визначенням державного боргу, закріпленим у Віденській конвенції (ст.33), з однією лише досить істотною різницею. Договір розширив коло суб'єктів-кредиторів, визначене Віденською конвенцією (держава, міжнародна організація або інший суб'єкт міжнародного права), додавши обов'язковість виконання фінансового зобов'язання „і перед будь-яким іноземним кредитором” (ст.1) [2, с.468]. Для цілей реалізації Договору державами-спадкоємцями була підписана Угода про механізм погашення й обслуговування заборгованості (зобов'язань) СРСР в іноземній валюті, а також своєчасне заповнення Страхового фонду, за якою держави-спадкоємці прийняли на себе зобов'язання брати участь у погашенні державного боргу і нести витрати по його обслуговуванню.

Країни Європейського Союзу в заяві від 16 грудня 1991 р. однією з умов визнання колишніх республік СРСР і встановлення з ними дипломатичних відносин назвали підтвердження домовленості про розподіл зовнішнього боргу Союзу. Після підписання Меморандуму 1991 р. і спільного Комюніке 1991 р. та Договору від 4 грудня 1991 р., міжнародне співтовариство одержало деякі гарантії щодо наданих ними кредитів [2, с.475].

Отже, досягши угоди по виплаті державного боргу Радянського Союзу і розподілу його активів, держави-спадкоємці негайно розпочали процес визначення частки кожної з них у цій спадщині.

З огляду на кодифіковані міжнародні норми, а також норми міжнародно-правового звичаю та міжнародну практику, накопичену з цієї проблематики, учасники Договору від 4 грудня 1991 р. вирішили застосувати новітній метод, який умістив у себе найбільш цінні елементи, які застосовувалися у світовій практиці. Було встановлено єдиний агрегований показник, вироблений за допомогою факторного аналізу [9, с. 2 – 5]. За основу були використані чотири ознаки: частка республік в експорті, імпорті, виробленому національному доході й чисельність населення за 1986-1990 рр., тобто за період, який безпосередньо передував розпаду держави-попередника.

Віденська конвенція визначає обов'язок держав-спадкоємців стосовно державного боргу держави-попередника як перехід його „до держав-наступниць у справедливих частках з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-наступниці у зв'язку з даним державним боргом” (ст. 41) [2, с.457 – 474]. Утворення Співдружності Незалежних Держав поставило на новий рівень процес розв'язання всіх пи-

тань, пов'язаних з боргами й активами Союзу РСР, поглибилася взаємозалежність між правом на державну власність і здійсненням зобов'язання брати участь у погашенні зовнішнього боргу Союзу.

Однак ще до початку 1993 р. стало очевидним, що механізм погашення зовнішньої заборгованості не працює. Договір від 4 грудня 1991 р. й низка угод, які доповнюють його і прийняті в розвиток вирішення питання правонаступництва державної власності і державних боргів, не змогли вирішити проблеми.

Держави-учасники СНД, підписавши Рішення від 9 жовтня 1992 р. в Бішкеку, фактично визнали Російську Федерацію єдиним правонаступником СРСР щодо державного боргу й активів Союзу за кордоном.

Оскільки ініціатива була на боці Російської Федерації і почасти тому, що саме до неї повинні були перейти боргові зобов'язання СРСР, Рада Міністрів РФ прийняла Постанову від 17 травня 1993 р., № 459 "Про підписання з державами-республіками колишнього СРСР угоди про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу й активів колишнього СРСР" [6, с.1 – 12]. Важливо також звернути увагу на той факт, що угоди треба було підписувати не тільки з державами СНД, а й з усіма державами-республіками колишнього Союзу.

У проектах зазначених угод передбачалося що: 1) зовнішній державний борг та активи СРСР розуміються таким чином, як вони визначені в Договорі про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу й активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р., а частки Російської Федерації і держав – республік Союзу визначаються з урахуванням фактичної кількості держав – суб'єктів колишнього СРСР, які підписали цей Договір; 2) держави – республіки передають, а Російська Федерація приймає на себе зобов'язання по виплаті частки цих держав у зовнішньому державному боргу колишнього Союзу за станом на 1 грудня 1991 р.; 3) для виплати частини зовнішнього боргу, закріпленого за державами – республіками СРСР, ці держави передають, а Російська Федерація приймає їхні частки в активах, що знаходяться за кордоном, за станом на 1 грудня 1991 р.

Отже, Російська Федерація уклала вісім Угод, що представлені в переліку, доданому до Постанови Уряду РФ від 9 жовтня 1995 р. № 992 (угоди укладено з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Молдовою, Таджикистаном, Узбекистаном, Україною).

Угода з Україною була укладена однією з останніх, на що існували причини. Ще в листопаді 1992 р. в Москві було підписано Протокол між урядами РФ та України з питань зовнішнього боргу й активів СРСР, яким Україна передавала, а Російська Федерація приймала на себе права і функції по управлінню зовнішнім боргом і фінансовими активами Союзу РСР

Конвенції і в її розвиток. Норми Віденської конвенції становлять основні напрямки вирішення проблем, виникаючих у зв'язку з правонаступництвом у держави-спадкоємця й у держав-попередників. Це підтверджує наявність і вплив звичаєво-правових і конвенційних норм на процеси правонаступництва державних боргів у практиці СНД. Подальше дослідження проблем, що постали перед наступниками СРСР, дозволить детально проаналізувати ситуацію, що виникла, і винайти більш сприятливе її розв'язання, зокрема, дати наукове обґрунтування прав України на належну їй частину активів Радянського Союзу. Отже, інститут правонаступництва в галузі державних боргів і державних активів потребує свого подальшого розвитку й наукового розроблення як одне з найбільш дискусійних питань сучасного міжнародного права.

Список літератури: 1. Блончли И. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса. – М.: Тип. Индрих, 1876. – 561 с. 2. Действующее международное право: изд./ Под ред. Ю.М.Колосова и Э.С.Кривичиковой: В 3-х т. – Т.1. – М: Моск. независ. ин-т междунар. права, 1999. – 864 с. 3. Дудзяна З. Борги України перед Паризьким клубом реструктуризовано на 12 років // Дайджест. УНІА „Укрінформ”. – 2001. – № 22. 4. Кучеренко В., Патлай М. Проблеми реструктуризації зовнішнього боргу України // Дайджест. УНІА „Укрінформ”. – 2001. – №7. 5. О подписании с государствами–республиками бывшего СССР договоров об урегулировании вопросов правопреемства в отношении государственного долга и активов бывшего СССР: Пост. Совмина РФ от 17 мая 1993 г., № 459; Юрид. інформ.—прав. база „Консультант”. 6. Про підсумки парламентських слухань з питань виконання Постанови Верховної Ради України від 19 лютого 1997 року "Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР" // Голос України. – 2000. – № 54. – С. 7. 7. Про тимчасову спеціальну комісію з питань розподілу зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР: Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 16. – Ст.121. 8. Протокол про методику визначення часток суверенних держав у боргу й активах Союзу РСР і абсолютних величинах заборгованості від 4 груд. 1991 р. // Юрид. інформ.—прав. база „Консультант”. 9. Рілач Ю., Святун В. За “нульовим варіантом” // Політика і час. – 1998. – № 6. – С. 4 – 8. 10. Цыбуков В. Кто платит по долгам СССР // Междунар. жизнь. – 2001. – №6. – С. 108 – 119.

Надійшла до редакції 17.09.2003 р.